8 КЛАС

Українські землі як об’єкт претензій держав Європи й Азії в першій половині XVI ст. Соціально-економічний розвиток українських земель у першій половині XVI ст.

Захарчук Валентина · 14.09.2026

Історія України • 8 клас • Навчальний конспект

У першій половині XVI століття українські землі не становили єдиної держави. Вони перебували у складі кількох держав, а їхнє географічне положення між Центральною Європою, степами Причорномор’я та східними державами робило ці території важливим об’єктом політичних, військових і економічних інтересів.

Українські землі були багатими на природні ресурси, мали родючі ґрунти, важливі торговельні шляхи та стратегічне значення. Водночас їхнє населення потерпало від воєн, татарських нападів, посилення феодальної залежності та соціальних суперечностей.

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2066

1. Хронологія: дати та події, які потрібно запам’ятати

Дата	Подія
1500–1503 рр.	Війна Московської держави з Великим князівством Литовським, унаслідок якої Литва втратила частину земель
1508 р.	Повстання Михайла Глинського проти влади великого князя литовського
1514 р.	Битва під Оршею, перемога війська Великого князівства Литовського над московським військом
1521 р.	Великий похід кримського хана Мехмеда Ґерая на Московську державу
1526 р.	Битва під Могачем; ослаблення Угорщини та посилення османського впливу в Центральній Європі
1530–1531 рр.	Повстання під проводом Петра Мухи на західноукраїнських землях
1537 р.	Виступ шляхти проти короля Польщі, відомий як «куряча війна»
1540-ві рр.	Посилення освоєння українських степових територій, розвиток козацтва
1550-ті рр.	Активізація діяльності князя Дмитра Вишневецького на Нижньому Дніпрі

2. Основні терміни

Велике князівство Литовське (ВКЛ) — державне утворення, до складу якого в першій половині XVI століття входила значна частина українських земель.

Королівство Польське — держава, до складу якої входили частина українських земель, зокрема Галичина, Холмщина та інші території.

Московська держава — держава, яка в першій половині XVI століття розширювала свої території та боролася з Великим князівством Литовським за землі й політичний вплив.

Кримське ханство — держава, утворена кримськими татарами, яка перебувала в політичній залежності від Османської імперії та відігравала значну роль у військово-політичних відносинах Східної Європи.

Османська імперія — велика держава, яка в XVI столітті розширювала свій вплив у Європі, Азії та Африці.

Шляхта — привілейований стан землевласників у Польському королівстві та Великому князівстві Литовському.

Магнат — великий землевласник, представник найбагатшої та найвпливовішої частини шляхти.

Фільварок — господарство землевласника, у якому продукцію виробляли переважно для продажу.

Панщина — повинність залежного селянина, що полягала у виконанні безоплатних робіт у господарстві землевласника.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2066

Кріпацтво — система залежності селян від землевласників, що обмежувала їхню особисту свободу та право переходу.

Козаки — люди, які освоювали степові території, займалися військовою справою, промислами та поступово формували окрему суспільну верству.

3. Українські землі у складі держав Європи й Азії

На початку XVI століття більшість українських земель перебувала у складі **Великого князівства Литовського**. Західноукраїнські землі, зокрема Галичина, входили до **Королівства Польського**. Закарпаття перебувало під владою Угорського королівства, а Буковина — у складі Молдавського князівства, яке було васалом Османської імперії.

Українські землі мали важливе стратегічне значення. Вони розташовувалися на перетині торговельних шляхів, були багатими на природні ресурси та слугували прикордонною територією між державами Центрально-Східної Європи й степовим світом.

Велике князівство Литовське

У першій половині XVI століття до Великого князівства Литовського входила значна частина українських земель: Волинь, Київщина, Брацлавщина та інші території.

У державі зберігалися руські традиції управління, використовувалася руська мова в діловодстві, діяли норми права, сформовані на основі давньоруських традицій.

Однак Велике князівство Литовське поступово втрачало території внаслідок воєн із Московською державою.

Московська держава

Московська держава прагнула розширити свої території за рахунок земель, які вважала спадщиною давньоруських князівств. Це призводило до тривалих воєн із Великим князівством Литовським.

Унаслідок воєн на початку XVI століття Московська держава захопила частину територій, які раніше належали Великому князівству Литовському.

Важливою подією стала **битва під Оршею 1514 року**, у якій війська Великого князівства Литовського під командуванням князя Костянтина Острозького перемогли московське військо. Ця перемога не припинила московсько-литовського протистояння, але мала значне військово-політичне значення.

Кримське ханство

Кримське ханство було одним із найважливіших політичних утворень у Причорномор’ї. Воно контролювало значну частину степових територій і відігравало важливу роль у міжнародних відносинах.

Кримські татари здійснювали військові походи на українські землі, захоплювали

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2066

полонених і вивозили їх до Криму та на ринки Османської імперії. Татарські напади були однією з найбільших загроз для населення прикордонних територій.

Водночас Кримське ханство було важливим учасником політичних відносин між Московською державою, Великим князівством Литовським, Польщею та Османською імперією.

Османська імперія

Османська імперія у XVI столітті була однією з наймогутніших держав світу. Вона активно розширювала свої володіння та вплив у Європі, Азії й Африці.

Османська влада контролювала значну частину Причорномор'я, а Кримське ханство перебувало в її залежності. Османська імперія прагнула контролювати торговельні шляхи та впливати на політичну ситуацію в регіоні.

Українські землі, особливо південні степові території, опинилися в зоні інтересів Османської імперії та її союзників.

Угорське королівство та Молдавське князівство

Закарпаття входило до складу Угорського королівства. У 1526 році в битві під Могачем угорське військо зазнало поразки від османів. Це призвело до політичного ослаблення Угорщини та посилення османського впливу в Центральній Європі.

Буковина перебувала у складі Молдавського князівства. Молдавія залежала від Османської імперії, сплачувала данину та була змушена враховувати політичні інтереси османського султана.

4. Соціально-економічний розвиток українських земель у першій половині XVI ст.

У першій половині XVI століття на українських землях відбувалися важливі зміни в суспільстві та господарстві. Зростало землеволодіння шляхти, розвивалися міста, ремесла й торгівля, поступово поширювалося товарне виробництво.

Основою господарства залишалося сільське землеробство. Більшість населення жила в селах і займалася вирощуванням зернових культур, скотарством, городництвом та іншими промислами.

Сільське господарство

Селяни обробляли землю за допомогою сохи, плуга, борони та інших знарядь праці. Вирощували жито, пшеницю, ячмінь, овес, просо, гречку. Важливими були також скотарство, бджільництво, рибальство та мисливство.

Земля була головним джерелом багатства. Великі земельні володіння належали князям, магнатам, шляхті, церкві та монастирям. Землевласники прагнули збільшувати свої прибутки, розширювати маєтки й залучати більше селян до роботи.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2066

Поступово господарство дедалі більше орієнтувалося не лише на задоволення власних потреб, а й на продаж продукції. Це було пов’язано зі зростанням попиту на зерно та інші товари в європейських країнах.

Фільваркове господарство

У першій половині XVI століття поступово поширювалося фільваркове господарство.

Фільварок — велике господарство землевласника, яке виробляло сільськогосподарську продукцію переважно для продажу.

Фільварок включав панські землі, господарські будівлі, худобу, ремісничі майстерні та інші об’єкти. Основною робочою силою були залежні селяни, які виконували панщину.

Розвиток фільварків був пов’язаний із:

- зростанням попиту на зерно в Європі;
- розвитком міжнародної торгівлі;
- прагненням землевласників збільшити прибутки;
- розширенням земельних володінь шляхти та магнатів.

Фільваркове господарство сприяло розвитку товарного виробництва, але водночас посилювало експлуатацію селян.

Становище селян

Селяни були найчисленнішою верствою населення. Вони поділялися на різні групи залежно від майнового становища, повинностей та особистої свободи.

Частина селян зберігала право переходу від одного землевласника до іншого. Інші селяни були обмежені в такому праві та дедалі більше залежали від власника землі.

Основними повинностями селян були:

- **панщина** — робота на землі землевласника;
- **чинш** — грошова плата за користування землею;
- **натуральні повинності** — передавання землевласникові продуктів господарства;
- інші роботи та платежі, передбачені місцевими звичаями й правовими нормами.

Посилення феодальної залежності, зростання повинностей і обмеження особистої свободи селян стали важливими причинами соціального невдоволення.

Міста, ремесла й торгівля

У першій половині XVI століття розвивалися українські міста. Вони були центрами ремесел, торгівлі, адміністративного управління та культурного життя.

Ремісники виготовляли одяг, взуття, посуд, металеві вироби, зброю, предмети побуту. Розвивалися ковальство, гончарство, ткацтво, деревообробка, шкіряне виробництво та

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2066

інші ремесла.

Ремісники об’єднувалися в **цехи** — професійні організації, які регулювали виробництво, якість продукції, навчання майстрів та захищали інтереси своїх членів.

Торгівля здійснювалася на місцевих ринках, ярмарках і через міжнародні торговельні шляхи. Українські землі експортували зерно, худобу, шкіри, мед, віск, деревину та інші товари.

Особливо важливим торговельним центром був Львів, який мав зв’язки з містами Центральної та Західної Європи, а також із країнами Причорномор’я та Сходу.

Міське самоврядування

Частина українських міст користувалася магдебурзьким правом. Воно передбачало певну автономію міста, створення органів самоврядування, власний суд і регулювання міського господарства.

Міське населення було неоднорідним. До нього належали багаті купці, ремісники, торговці, дрібні власники, наймані працівники та інші групи.

Міське самоврядування сприяло розвитку господарства, однак реальна участь у владі переважно належала заможним міщанам.

5. Суспільна структура українського населення

У першій половині XVI століття суспільство поділялося на стани, які мали різні права, обов’язки та становище.

Шляхта — привілейований стан, до якого належали князі, магнати, пани та дрібні землевласники. Вони володіли землею, мали політичні права й можливість брати участь в управлінні державою.

Духівництво — представники православної, католицької та інших церков. Воно займало важливе місце в духовному, культурному й освітньому житті.

Міщани — жителі міст, які займалися ремеслами, торгівлею, промислами та іншими видами діяльності. Серед них існували заможні купці, ремісники та бідніші верстви міського населення.

Селяни — найчисленніша верства суспільства. Вони працювали на землі, сплачували податки, виконували повинності та поступово втрачали частину особистих прав.

Козаки — населення, яке освоювало степові території, займалося військовою справою, промислами та захистом прикордоння. У першій половині XVI століття козацтво поступово формувалося як окрема суспільна група.

6. Причини та наслідки змін у господарстві

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2066

Причини	Наслідки
Зростання попиту на зерно в Європі	Розширення землеробства
Розвиток торгівлі	Зростання товарного виробництва
Прагнення землевласників до збільшення прибутків	Поширення фільварків
Збільшення земельних володінь шляхти	Посилення залежності селян
Розвиток міст і ремесел	Зростання кількості ремісників і торговців
Розвиток міжнародних торговельних зв’язків	Пожвавлення торгівлі та ярмарків

7. Головне, що потрібно запам’ятати

- У першій половині XVI століття українські землі входили до складу різних держав.
- Найбільша частина українських територій перебувала у Великому князівстві Литовському.
- Українські землі були об’єктом політичних і військових претензій Московської держави, Кримського ханства, Османської імперії та інших держав.
- Важливою подією стала битва під Оршею 1514 року, у якій війська Великого князівства Литовського перемогли московське військо.
- Основою господарства було землеробство.
- Поступово поширювалися фільварки та товарне виробництво.
- Розвивалися міста, ремесла й торгівля.
- Посилення феодальної залежності погіршувало становище селян.
- Козацтво поступово формувалося як нова суспільна сила.

8. Перевірте себе

1. До складу яких держав входили українські землі в першій половині XVI століття?
2. Чому українські землі були важливими для сусідніх держав?
3. Які територіальні претензії мала Московська держава?
4. Яку роль у політичному житті регіону відігравало Кримське ханство?
5. Чому українські землі зазнавали татарських нападів?
6. Які зміни відбувалися в сільському господарстві?
7. Що таке фільварок і чому він поширювався?
8. Які повинності виконували селяни?
9. Як розвивалися міста, ремесла й торгівля?
10. Які зміни відбувалися в соціальній структурі українського суспільства?

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2066

Використані джерела

1. **Власов В. С., Данилевська О. М., Ващук Д. П.** *Історія України. 8 клас. Повторне видання.* Київ: Генеза, 2025. § 2 «Українські землі як об’єкт претензій держав Європи й Азії в першій половині XVI ст.» та § 3 «Соціально-економічний розвиток українських земель у першій половині XVI ст.».
Електронна версія підручника.

2. Матеріали підручника Власова, Данилевської та Ващука, видання 2025 року, зміст і навчальні питання відповідних параграфів.

3. **Історія України. 8 клас.** Матеріали щодо соціально-економічного розвитку українських земель у першій половині XVI століття: розвиток фільварків, селянські повинності, міське господарство, ремесла та торгівля. Історик+2

4. Навчальна програма з історії України для 8 класу НУШ — змістові орієнтири теми, хронологічні та компетентнісні вимоги. На Урок

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2066